

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА СКВОРЦОВА В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ КИЄВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Юлія Кравченко

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Анотація:

Розглядаються передумови становлення духовно-академічного філософування в Києві в першій половині ХІХ ст. Здійснюється реконструкція духовно-культурного тла першої половини ХІХ ст., частиною якого була творчість і життєдіяльність першого професора філософії Київської духовної академії протоієрея Івана Михайловича Скворцова. Висвітлюється роль Києва як центру освіти для православних з усієї Центрально-Східної Європи в ХVІІ–ХVІІІ ст. завдяки діяльності Києво-Могилянської академії.

Кравченко Юлія. **Философско-педагогическая деятельность Ивана Скворцова в социокультурной жизни Киева первой половины ХІХ века**

Рассмотрены предпосылки становления духовно-академического философствования в Киеве в первой половине ХІХ в. Осуществлена реконструкция духовно-культурной атмосферы первой половины ХІХ в., частью которой было творчество и жизнедеятельность первого профессора философии Киевской духовной академии протоиерея Ивана Михайловича Скворцова. Прослеживается роль Киева как центра образования для православных людей всей Центрально-Восточной Европы в ХVІІ–ХVІІІ вв. благодаря деятельности Киево-Могилянской академии.

Kravchenko Yuliia. **Philosophical and pedagogical activity of Ivan Skvortsov in the socio-cultural life of Kyiv in the first half of ХІХ century**

The article analyzes the preconditions of developing spiritual-academic philosophizing in Kyiv in the first half of ХІХ century. The author makes an attempt to reconstruct spiritual and cultural background of the first half of the ХІХ century whose part was the creative work and activity of the first professor of philosophy of Kyiv Academy of Theology archpriest Ivan Mykhailovych Skvortsov. The role of Kyiv as an educational centre for orthodox Christians from all Central and Eastern Europe in ХVІІ–ХVІІІ centuries owing to the work of Kyiv Mohyla Academy is highlighted.

Ключові слова:

духовно-академічне філософування, церковно-освітнянський центр, українська богословська наука, платоніко-патристична традиція.

духовно-академічне философствование, церковно-образовательный центр, украинская богословская наука, платонико-патристическая традиция.

spiritual-academic philosophizing, clerical-educational centre, Ukrainian science of theology, Plato-patristic tradition.

Сьогодні в Україні спостерігається активне зацікавлення, нове прочитання та вивчення вітчизняної філософсько-релігійної спадщини, яка зазнала несправедливого забуття й нівелювання, особливо впродовж ХХ ст. Ці процеси розпочалися ще до початку панування червоного терору, зокрема через зародження й розвиток позитивістського та марксистського світогляду в Європі в другій половині ХІХ ст. Згадані течії набули потужної ідейної підтримки й поширення в Російській імперії. Це призвело до протистояння, а згодом і до цькування представників духовно-академічної філософії. Спадщина І. Скворцова, П. Арсенєва, В. Карпова, О. Новицького, С. Гогоцького, П. Юркевича та інших філософів півтора століття була позбавлена дослідницької уваги й належного визнання ідейної значущості. Сьогодні її детальне висвітлення, з увагою на окремих гранях і контекстуальних акцентах, залишається актуальним.

На сучасному етапі розвитку історико-філософської науки в Україні чимало зроблено для вивчення української духовно-академічної філософії, творчого доробку її основних представників. Зокрема, цьому присвячено розвідки з історії української філософії В. Горського, В. Думцева, М. Запорожця, М. Лука, Н. Мозгової, В. Нічик, В. Огородника, М. Русина, Я. Стратій, А. Тихолаза, М. Ткачук, І. Фіцика. Інші аспекти цієї проблеми висвітлено

в дослідженнях таких науковців, як Н. Мозгова (логіко-гносеологічний); В. Єлістратов, О. Сарапін (антропологічний); І. Кондратьєва, О. Левченкова, В. Нападиста, Г. Поперечна (етичний); А. Аристова, К. Дубровіна (філософсько-релігійний); Р. Слюсарчук, В. Федулова (соціально-філософський); С. Кузьміна (філософсько-педагогічний); С. Руденко (методологічний).

Метою цієї статті є реконструкція культурно-духовного тла першої половини ХІХ ст., частиною якого була творчість і життєдіяльність першого професора філософії Київської духовної академії протоієрея Івана Михайловича Скворцова (1795–1863).

Перша половина ХІХ ст. увійшла в європейську історію як період завершення промислової революції, винайдення телеграфного апарата, започаткування ери залізничного транспорту, в культурі – панування романтичного світогляду, а у філософії – апогеєм творчості німецьких класиків – Ф. Шеллінга та Г. Гегеля. Українські землі в цей час входили до складу двох імперій. Київ був серед земель, що належали Російській імперії. На початку ХІХ ст. саме це місто переживало духовно-культурне та інтелектуальне забуття після віків слави й величі, незважаючи навіть на бездержавність України. У ХVІІ–ХVІІІ ст. Київ був центром освіти для православних усієї Центрально-Східної

Європи, завдячуючи цим діяльності Києво-Могилянської Академії.

Заслуга в досягненнях названого закладу значною мірою належить Петру Могили. Саме він сформував не лише потужний освітянський центр, а й сприяв тому, що академія стала «науковою інституцією, яка об'єднувала тодішній український освітянський світ, і водночас центром мистецтв, що притягував до себе діячів культури, які творили літературу, живопис, музику тощо» [6, с. 75]. Головною заслугою Київського митрополита Петра Могили у справі створення академії було те, що він зумів надати цій школі статусу церковно-освітнього й духовного центру, який істотно протистояв планам Речі Посполитої щодо впровадження унії та полонізації. Завдяки П. Могили Київська академія увійшла в історію української богословської науки та духовної освіти, а також упродовж XVII–XVIII ст. справила відчутний вплив української духовної освіти, в особі кращих представників цієї академії, на Московію. Тривалий час академія була осередком освіти Російської імперії, «постійно давала в усі кінці Росії не лише вчителів у школи, а й настоятелів у монастирі, місіонерів у найвіддаленіші країни, архієреїв на різні єпископські кафедри, серед яких багато хто став відомим або науковими працями, або адміністративною діяльністю, або місіонерськими подвигами, або пастирськими доброчинностями і навіть святістю життя» [2, с. 35].

Однак пролатинська політика Петра Могили часто засуджувалася. Так, Іван Малишевський писав, що «в київській науці, особливо найдавнішій, неприємно впадає в очі її чужа оболонка – латино-польська» [2, с. 69]. На ще більшу критику натрапляємо в Георгія Флоровського, який, аналізуючи масштаби впливу діяльності митрополита на Церкву взагалі й на суспільство, зазначає, що «за Петра Могили Західно-Російська церква виходила з тієї розгубленості та дезорганізації, у якій вона страждала з часів Берестейського собора. І разом з тим, вона пронизана чужим латинським духом...це була гостра романізація Православ'я, латинська псевдоморфоза Православ'я. На порожньому місці будується латинська... школа, і латинізації зазнають не лише звичаї та мова, а й богослов'я і світогляд, і сама релігійна психологія. Латинізувалася душа народу» [8, с. 49]. Протилежний погляд на ці події висловлює відома авторитетна української дослідниця другої половини XX – початку XXI ст. Ярослава Стратій, яка вважає, що «філософія Києво-Могилянської Академії була за своєю суттю першим етапом у розвитку професійної філософії в Україні...її значення

полягає в створенні власного інформаційного поля, необхідного для майбутнього розвитку філософського мислення» [6, с. 83]. Та й сам Георгій Флоровський після критики додає, що «з культурно-історичної точки зору Київська вченість є безсумнівною і значною подією... це перша й відкрита зустріч із Заходом» [8, с. 56]. Тобто академія сформувала на теренах українських земель культуру рефлексивного мислення й демократичної самоорганізації. Коли ж академія виконала свою функцію щодо постачання кадрів і навчання освітніх традицій для Москви, державна політика Російської Імперії створила умови для занепаду навчального процесу та подальшого закриття закладу.

Нове освітнє, наукове й культурне життя в Києві почало формуватися, а точніше відновлюватися з відкриттям у 1819 році Київської духовної академії (КДА). За своєю суттю це був інший навчальний заклад, з іншими цілями й завданнями. Однак спадкоємицею попередньої київської *Alma mater* її теж можна назвати. Адже викладачі КДА трансливали ті традиції філософування й ті світоглядні орієнтири, які були властиві викладачам Києво-Могилянської академії, а також іще давньоруським книжникам. Зокрема, це прагнення до вільнодумства, відкритість до західної філософської думки взагалі й високий інтерес до останніх її досягнень зокрема. Цим українська духовно-академічна філософія відрізняється, наприклад, від тих засад, на яких будувалася філософсько-богословська атмосфера Московської академії. Георгій Флоровський теж підкреслює, що «в академіях за XIX століття склалися свої філософські традиції» [8, с. 240].

Аналіз філософсько-богословської спадщини духовно-академічних мислителів вказує на вектор платоніко-патристичної традиції філософування. Якщо подивитися на їх попередників, зокрема на творчість викладачів Києво-Могилянської академії, то можна переконатися, що вони переважно тяжіли до томістсько-аристотелівської традиції (і так вважає більшість дослідників). У цьому переконують погляди викладачів академії, викладені в їх навчальних курсах, філософських і теологічних працях. Вони тяжіли до натурфілософії та логіки. «У їх творах... важливе місце посідає суспільствознавча проблематика: сутність, походження, владні функції і форми державної влади, співвідношення держави й церкви, значення закону та права, моральності й звичаїв та інших імперативних механізмів життя суспільства» [4, с. 22]. Але поряд з цим, як зазначає відома дослідниця цього періоду професор Валерія Нічик, мав місце й другий напрям, який вона умовно називає «етико-антропософський». Ця лінія філософування

пов'язана з інтуїтивним та символічним стилем розумінням світу. Її представниками були Іван Вишенський, Паїсій Величковський, Семен Гамалія, Інокентій Гізель, Петро Могила, Касіян Сакович, Григорій Сковорода, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Данило Туптало. Зокрема вони зверталися до неоплатоніків і таких представників патристичної літератури, як Діонісій Ареопатит, Іоанн Златоуст, Климент Олександрійський, Ориген, Климент Римський.

Яскравим представником платоніко-патристичної традиції в Київській академії був Іван Сковорцов – перший її професор і родоначальник філософії в ній. Протоієрей І. Сковорцов усе своє життя присвятив цьому навчальному закладу, де пропрацював з 1819 до 1849 року. «Під його керівництвом і впливом здобули філософську освіту чотирнадцять курсів академічних вихованців; та й усі, без винятку... наставники філософії в Київській духовній академії, були і є або його безпосередніми учнями або учнями його учнів...» [5, с. 2]. Серед них варто згадати П. Авсенєва, С. Гогоцького, В. Карпова, Й. Міхневича, О. Новицького, К. Сковорцова. Чільне місце серед численних праць І. Сковорцова належить працям з історії церкви та канонічного права, що стали першим і визнаним вітчизняним досвідом у цій галузі богословських наук (деякі з цих праць витримали по 6 перевидань).

Сучасники І. Сковорцова говорять про нього як про здібного педагога. Д. Поспехов дав вичерпну характеристику з погляду логіки: «його лекції вирізнялися незвичайною ясністю й визначеністю понять, здоровим глуздом і благонадійною твердістю суджень, ґрунтовністю й суворою послідовністю висновків і умовиводів, словом, – *розумністю* й логічністю в істинному та вищому її значенні» [5, с. 3]. І. Малишевський писав, що Сковорцов «читав лекції латиною, яка давала запас випрацьованої наукової термінології, котрої бракувало російській мові. Але під старою мовою відчувався в нього новий зміст. Новиною його філософування була насамперед історія філософії, що охоплювала філософію східну, давньогрецьку, середньовічну, нову – від Бекона, Декарта й Лейбніца та новітню – від Канта до Шеллінга. Нововведенням також було те, що він вивчав філософів не в старих схоластичних викладах, а за першоджерелами, оскільки був прекрасним знавцем давніх і нових мов...; у свою історію він вносив сувору критику, однак критику тільки догматичну, вищим світочем якої для нього було одкровення й талант, який проявився в його дослідженні філософії Канта» [2, с. 86].

Завдання, поставлені часом і обставинами перед І. Сковорцовим і результат того, як він

з ними впорався, свідчать про глибину особистості мислителя, широту його світогляду, стратегічність мислення. Це також підтверджує його ставлення до філософії як до засадничої дисципліни в навчанні. Він добре знався на природничих науках, але вибрав філософію як провідну у вихованні особистості. Сам І. Сковорцов не був прихильником жодної з філософських систем. Сучасники наголошують, що він закликав викладачів сприяти розвиткові у вихованців власних сил і діяльності розуму й засуджував таке викладання, коли професор намагався більше похизуватися своїм розумом, ніж збудити розум слухачів. Загалом, писав І. Малишевський, критика І. Сковорцовим різних філософських теорій ніколи не була ворожою до проявів вільної думки.

Що ж до філософських орієнтацій, то в академії дозволялося звертатися до всіх філософських систем, у яких не відчувалося замахів на інтереси «православної духовної науки». Тож саме завдяки таким умовам в академії з'являється група філософів нової генерації, яка сприйняла погляди західноєвропейських філософів, переробила їх на власному ґрунті й понесла нові ідеї до новостворених в Україні навчальних закладів, серед яких першим по праву можна назвати університет Св. Володимира в Києві. І дуже швидко, разом із КДА, університет перебрав на себе функцію центру академічної (університетської) філософії. Оригінальність вітчизняної філософії вдало характеризує В. Зеньковський: «Філософи, що вийшли з духовних академій, думали не про «зближення» християнства та сучасності, а про побудову системи християнської філософії, яка базувалася на засадах християнства» [1, с. 73].

Теїсти значно рідше, ніж офіційні теологи, посилалися на Одкровення, охочіше зверталися до релігійно-філософського аналізу стародавньої, нової та новітньої філософії. Цю думку знову ж таки підтверджує авторитетний історик російської філософії В. Зеньковський, який, характеризуючи академічну філософію, зазначав: «У XIX ст. у Києві та в Москві в Духовних Академіях формується своя філософська традиція, дуже близька за сутністю до того, чим була натхненна філософія Західної Європи в середні віки... Разом із тим, саме в Духовних Академіях уперше виникає ідея своєї національної філософії. Відомо, що на початку XIX ст. у Духовних Академіях уже використовували переклади новітніх творів філософської літератури (наприклад Канта, Гегеля...)» [1, с. 103].

Управління духовними закладами централізовано підпорядковувалося Св. Синоду.

Роль і значення централізованого органу Синоду влучно схарактеризував Г. Флоровський: «Синод діяв завжди саме як імперське присутнє місце «своєю від Царської Світлості даної влади» – цей «цезарепапізм» ніколи не був сприйнятий або визнаний самою церковною свідомістю або совістю... Духовенство в Росії з Петровських часів стає «заляканим прошарком». Частково воно опускається до соціальних низів або відтісняється. А «згори» встановлюється двозначна мовчанка. Найкращі замикаються в собі, йдуть у «внутрішню пустелю» свого серця... Ця залякана скованість «духовного чина» є одним із найсильніших наслідків Петровської реформи. І надалі російська церковна свідомість тривалий час розвивається під цим подвійним тиском – адміністративним наказом і внутрішнім страхом [1, с. 89].

Загалом духовно-академічне філософування в минулому столітті було досить складним і розгалуженим культурно-історичним явищем, яке розвивалося в межах православної традиції і своїм генетичним корінням сягало далеко за межі давньослов'янської релігійно-філософської культури. Формальним змістом цього поняття були, насамперед, філософські курси, які викладалися впродовж усього ХІХ ст. в духовних академіях тодішньої Росії.

Узагальнюючи феномен духовних академій у ХІХ ст. у Російській імперії, А. Тихолаз теж підтверджує тезу про те, що «в духовних академіях уперше усвідомлюється потреба у виробленні національно своєрідних форм

філософії» [7, с. 132]. І далі підкреслює, що «саме в духовних академіях бере свій початок прагнення побудови національної філософії, що поєднує досягнення світової філософії з досвідом православного умоспоглядання» [7, с. 133]. В унісон цим думкам процитуємо авторитетного історика філософії В. Зеньковського, який писав: «З одного боку, православна догматика, святоотецька література визначали основні шляхи та грані роздумів, а з іншого – багата філософська література Західної Європи уможлиблювала вибір між тими чи тими філософськими напрямками в розбудові «християнської філософії». Разом із тим, саме в духовних академіях уперше виникає ідея власної національної філософії, що спирається на вчення Церкви й водночас у вільному синтезі використовує ідеї західноєвропейської філософії» [1, с. 131].

Значення спадщини І. Скворцова полягає в тому, що вона заклала підґрунтя для появи національно виразної української філософії як запоруки впорядкування морального хаосу, спонукання до мислення й забезпечення ознайомлення з розмаїттям європейських філософських ідей – від античності до сучасників. Можливо, цьому сприяв вплив на академіста київського середовища, у якому жив дух освітніх традицій Києво-Могилянської академії. Це утримало мислителя від тогочасного чиновницького формалізму й державницької бюрократії, які жорстко регламентували навчальний і адміністративний процеси в академії.

Список використаних джерел

1. Зеньковский В. В. История русской философии: в 2-х томах / В. В. Зеньковский. — Ростов-на-Дону, 1999. — Т. 1. — 542 с.
2. Малышевский И. И. Историческая записка о состоянии академии в минувшее пятидесятилетие / И. И. Малышевский // Пятидесятилетний юбилей Киевской духовной академии. — К.: В Типографии Киево-печерской лавры, 1869. — С. 64—138.
3. Мозгова Н. Г. Київська духовна академія, 1819–1920: Філософський спадок / Наталія Григорівна Мозгова. — К.: Книга, 2004. — 320 с.
4. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і німецька культура / В. М. Нічик. — К.: Укр. центр духовної культури, 2001. — 352 с.
5. Поспехов Д. Последнее сочинение протоиерея Иоанна Михайловича Скворцова. Два слова по поводу этого сочинения / Д. Поспехов // Труды КДА. — 1906. — Кн. 4. — С. 669—688.
6. Стратій Я. М. Філософія в Києво-Могилянській Академії // Київ в історії філософії України / В. С. Горський, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаз, М. Л. Ткачук. — К.: Вид. дім «КМ Академія»; ТОВ Університетське видавництво «Пульсари», 2000. — 264 с.

References

1. Zen'kovskii, V. V. (1999). *History of Russian philosophy: in 2 vol.* Vol. 1. Rostov-on-Don. [in Russian]
2. Malyshevskii, I. I. (1869). Historical note on the Academy state in the last fifty years. In: *The 50th anniversary of Kyiv Theological Academy*. Kyiv: In Publishing House of Kyiv-Pechersk Lavra, 64—138. [in Russian]
3. Mozhova, N. H. (2004). *Kyiv Theological Academy, 1819–1920: Philosophical heritage*. Kyiv: Knyha. [in Ukrainian]
4. Nychyk, V. M. (2001). *Kyiv-Mohyla Academy and German culture*. Kyiv: Ukrainian centre of spiritual culture. [in Ukrainian]
5. Pospekhov, D. (1906). The last work of the archpriest Ioann Mikhailovich Skvortsov. A couple of words on that work. *Works of KSA*, Book 4, 669—688. [in Russian]
6. Stratii, Ya. M. (2000). *Philosophy in Kyiv-Mohyla Academy*. In: *Kyiv in History of philosophy of Ukraine*. Kyiv: Publishing House “KM Academia”; LLC University Publishing “Pul’sary”. [in Ukrainian]
7. Tykholaz, A. H. (2002). *Plato and Platonism in Russian religious philosophy in the second half of*

7. Тихолаз А. Г. Платон і платонізм в російській релігійній філософії другої половини XIX – початку XX століть / А. Г. Тихолаз. — К. : ПАРАПАН, 2002. — 320 с.
8. Флоровский Георгий, протоиерей. Пути русского богословия / Георгий Флоровский. — К. : Христианско-благотворительная ассоциация «Путь к истине», 1991. — 600 с.
- XIX – early XX centuries.* Kyiv : PARAPAN. [in Ukrainian]
8. Florovskii, Georgii, the archpriest (1991). *Ways of Russian theology.* Kyiv : Christian and charity association “Put’ k istine”. [in Russian]

Відомості про автора:**Кравченко Юлія Миколаївна**

kravchenko.u@gmail.com

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01061, Україна
doi: 10.7905/vers.v1i5.1113*Надійшла до редакції: 20.08.2015 р.**Прийнята до друку: 29.09.2015 р.***Information about the author:****Kravchenko Yuliia Mykolaivna**

kravchenko.u@gmail.com

National Pedagogical Dragomanov University,
9 Pirohov Street, Kyiv, 01601, Ukraine
doi: 10.7905/vers.v1i5.1113*Received at the editorial office: 20.08.2015.**Accepted for publishing: 29.09.2015.*